

Wilhelmus laten zingen. Kort voor het begin van de bijeenkomst zei Bethmann hem dat zulks verboden was. 'Dan zal ik ook geen Arbeidsdienst oprichten', was mijn antwoord', aldus Breunese's relaas.

'De herdenking zou te 16 uur aanvangen. 'Excelsior' was reeds gevuld met officieren, onderofficieren en overig personeel van mijn staf. Om 15.45 werd mijn eis alsnog ingewilligd. Ik hoor nog hoe schuchter de aanwezigen het Wilhelmus zongen, zij durfden niet goed. Totdat ik verzocht het nog eens voor een tweede maal te zingen, doch dan uit volle borst. De honderden die deze middag hebben medegemaakt, weten welke ontroering er door de zaal ging.'¹

Het gebeurde was tekenend voor de worsteling die zich tot het einde toe in de Arbeidsdienst zou voordoen.

Boekenzuivering

Het bijzonder onderwijs was de Duitsers een doorn in het oog en zij hebben dan ook van eind '40 af pogingen aangewend om het uit te hollen, in de eerste plaats door het benoemingsrecht van de leerkrachten aan de staat te trekken – de staat in de persoon van prof. dr. J. van Dam die eind november '40 tot secretaris-generaal benoemd werd van een nieuw departement: opvoeding, wetenschap en cultuurbescherming. Wij zullen de aanloop tot de schoolstrijd, voorzover hij binnen de periode valt die dit deel beslaat, in het volgende deel beschrijven waarbij wij ook op de persoon van van Dam terugkomen. Intussen is dit de plaats om bij enkele gebeurtenissen op de sector van het onderwijs, met uitzondering van het hoger onderwijs (dat nog ter sprake komt), stil te staan en er dan allereerst op te wijzen dat het na de capitulatie, zoals dat heette, 'normaal' hervat werd.

Gaat die term 'normaal' niet toch te ver? Was het niet veeleer zo dat, hier zwakker, daar sterker, over leerkrachten en leerlingen de schaduw hing van de oorlogsdagen en van de bezetting? Vooral op de jeugdige leerlingen hadden de gevechtshandelingen, voorzover zij die aanschouwd hadden, diepe indruk gemaakt. Eind mei (het is het enige voorbeeld dat wij bezitten maar er zullen er wel meer geweest zijn) liet een onderwijzeres in Sliedrecht een klas met achtjarige kinderen een opstel maken over een vrij onderwerp. Allen kozen de meidagen. 'Er was oorlog', schreef er een,

'ik geloofde het niet dat er oorlog was. Tot er een luchtgevecht uitbrak. Toen

¹ J. N. Breunese: *Waarom ik de 30ste Vierdaagse te Nijmegen niet mag leiden*, p. 26.